

Ігор ЧЕРНИХ

кандидат військових наук, доцент
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5144-6921>
Електронна пошта: igor-chernuh@ukr.net

Віктор КОРШОК

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1831-3307>
Електронна пошта: vrुकukirku@ukr.net

Андрій КАЙНАРАН

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5816-6386>
Електронна пошта: akainaran@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ БОЙОВОГО ДОСВІДУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ СРСР (1939–1945 рр.)

Під час повномасштабної війни, розпочатої російською федерацією проти України у лютому 2022 року, широкого застосування набули новітні зразки озброєння та військової техніки, засоби ураження, вперше в історії війн протиборчі сторони масовано використовували безпілотні авіаційні комплекси (безпілотні літальні апарати) та різноманітні дрони — повітряні, наземні, надводні, підводні, у тому числі ударні й дрони-камікадзе. Виникла нагальна необхідність вивчення, узагальнення та впровадження досвіду їх застосування, а також захисту від подібних засобів ураження противника. Незважаючи на наявність каналів комунікації, що сприяють швидкому обміну інформацією та досвідом між військовослужбовцями зокрема та підрозділами у цілому, існує нагальна необхідність створення у Збройних Силах України системи збору, узагальнення, вивчення бойового досвіду та впровадження його в діяльність військ (сил). Це, у свою чергу, потребує врахування історії попередніх війн і збройних конфліктів, зокрема Другої світової війни, на прикладі побудови системи узагальнення бойового досвіду і доведення його до військ у Червоній армії.

Ключові слова: узагальнення, вивчення, бойовий досвід, Червона армія, Друга світова війна.

Постановка проблеми. В умовах ведення широкомасштабних бойових дій із застосуванням різноманітних систем озброєння та засобів ураження існує необхідність створення у Збройних Силах України системи узагальнення, вивчення і використання бойового досвіду для впровадження новітніх тактичних прийомів та методів ведення збройної боротьби. Під час формування її доцільно враховувати досвід створення подібних систем та діяльності відповідних структур під час інших широкомасштабних війн та збройних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботу органів Червоної армії (далі — ЧА) із

узагальнення та впровадження бойового досвіду досліджували вітчизняні науковці Б. Семон, О. Скрябін (Семон, Б. Й. & Скрябін, О. Л. 2014), В. Грицюк, І. Євсєєв (Грицюк, В. М. & Євсєєв, І. Г. 2020) та інші. Над дослідженням цієї ж діяльності відповідних органів ЧА у різні роки працювали радянські і російські автори, такі як М. Васильєв, С. Осьмачко, В. Панасовський, С. Штеменко та інші. Із зарубіжних видань на цю тему заслуговує на увагу дослідження американського військового історика Д. Гланца. Однак роботи радянських і російських дослідників, як правило, були зосереджені на вивченні окремих напрямів діяльності з узагальнення бойового досвіду, вони певною

мірою перебували під тиском цензури, тому розкривали зазначені питання лише частково.

Метою статті є воєнно-історичне дослідження факторів становлення, організаційно-функціональної будови, форм, методів та основних результатів узагальнення бойового досвіду Червоної армії напередодні й у період Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Потреба у впровадженій системі вивчення досвіду боїв була очевидною військово-політичному керівництву СРСР ще до початку Другої світової війни. Так, була проведена певна робота з вивчення досвіду боїв на Китайсько-Східній залізниці у 1929 році. Проте узагальнення бойового досвіду відбувалося з великими затримками. Для прикладу, директива Політичного управління ЧА, що містила вимогу до командно-політичного складу уважно вивчити досвід цих боїв і використовувати його у бойовій підготовці військ, вийшла лише через два роки — 29 грудня 1931 року (Панасовський, В. Е. 1989, с. 29).

Посилення уваги до аналізу бойового досвіду відбулося після боїв із японськими агресорами на Далекому Сході — біля озера Хасан у 1938 році і після невдач початкового періоду боїв на Халхин-Голі у 1939 році, коли японські війська продемонстрували стійкість у бою, а ЧА зазнала доволі суттєвих втрат в особовому складі і техніці. Здійснений військовими фахівцями аналіз Хасанських подій переконливо показав недоліки у бойовій підготовці частин і підрозділів радянських військ, нерішучість, а часом навіть розгубленість молодих командних кадрів, які не мали достатньої підготовки та бойового досвіду. У боях на Халхин-Голі окремі червоноармійці і командири почали відкрито критично оцінювати стан Червоної армії: «У нас машини погані. Зброю ми знаємо погано, наша частина небоєздатна...» (Осьмачко, С. Г. 1999, с. 107).

30 листопада 1939 року СРСР розв'язав війну проти Фінляндії. Зважаючи на початкову двократну перевагу у кількості особового складу (згодом її збільшили у чотири рази), майже дев'яностократну — у танках, десятикратну — у літаках (пізніше збільшена до тридцятикратної), п'ятикратну — в артилерії, військово-політичне керівництво СРСР вважало, що війна проти Фінляндії відбудеться за сценарієм Польської кампанії, і триватиме лише кілька тижнів. Насправді ж ця війна затягнулася до 13 березня 1940 року, а Червона армія зазнала значних втрат в особовому складі і військовій техніці, що переважали

втрати фінської армії. За оцінками радянських дослідників, безповоротні втрати радянських військ склали 126 875 осіб, санітарні — 188 671, кількість тих, хто потрапив у полон, не вказувалася (Кривошеев, Г. Ф. 2001, с. 77–78). За оцінками інших дослідників, безповоротні втрати СРСР становили до 167 976 осіб (вбитих, померлих від ран і зниклих безвісти), до 207 538 осіб санітарних втрат і до 5 572 полонених. За оцінками фінських дослідників втрати Фінляндії в особовому складі становили 25 904 загиблих та зниклих безвісти (Kurenmaa, P. & Lentilä, R. 2005, с. 1152), 43 557 поранених (Lentilä, R. & Juutilainen, A. 1999, с. 821) і 800–1000 полонених. Отже, співвідношення втрат в особовому складі становило 5,4:1 на користь Фінляндії, а у техніці — навіть більше.

Звісно ж, і цю війну радянське керівництво публічно проголосило переможною, а отже — успішною. Проте її перебіг і понесені втрати військово-політичне керівництво СРСР вже не могло проігнорувати, розуміючи, що у системі бойової підготовки ЧА є значні недоліки, що потребували усунення. Виступаючи 17 квітня 1940 року на нараді начальницького складу по збору досвіду бойових дій проти Фінляндії, Й. Сталін наголосив, що, на його думку, Червоної армії заважають підходи «шапками закидаємо» і досвід громадянської війни: «Так ось, що завадило нашому командному складу з ходу вести війну у Фінляндії по-новому, не за типом громадянської війни, а по-новому? Перешкодили, на мою думку, культ традицій та досвіду громадянської війни... Я маю сказати, звичайно, досвід громадянської війни дуже цінний, традиції громадянської війни також цінні, але вони зовсім недостатні. Ось саме культ традицій та досвіду громадянської війни, з якими треба покінчити, і завадив нашому командному складу одразу перебудуватися на новий лад, на рейки сучасної війни» (Сойма, В. 2005, с. 373–374). Було створено комісію Головної військової ради Червоної армії з узагальнення досвіду фінської кампанії, що розробила низку пропозицій з доопрацювання проекту Польового Статуту 1939 р. та інших статутних і керівних документів, а також щодо внесення змін у систему бойової підготовки ЧА (Тархова, Н. С. 2004, с. 52–57). Проте й ця робота не була цілісною, її результати частково залишилися на рівні проєктів, або повільно впроваджувалися.

Так, у серпні 1940 року в акті про передачу справ Генерального штабу Червоної армії від Маршала Радянського Союзу Б. М. Шапошнікова

генералу армії К. А. Мерецкову було зазначено, що «...оперативно-стратегічні та тактичні висновки з досвіду останніх війн та теоретичні основи організації та ведення сучасної операції та бою» не розроблені (Усиков, А. В. 2015, с. 695). Вирішення цих завдань покладалося переважно на тимчасові органи (комісії). Єдиним штатним підрозділом Генерального штабу, функції якого передбачали узагальнення бойового досвіду, був Військово-історичний відділ.

Важкі поразки, яких Червона армія зазнала на початку вторгнення німецьких військ у червні — жовтні 1941 року, серед яких були масштабні оточення армій і навіть фронтів під Мінськом, Уманню, Києвом, Вязьмою, показали, що найважливіші теоретичні положення та вимоги статутних документів, що лежали в основі підготовки ЧА у мирний час, не відповідали фактичному змісту бойових дій, що розгорнулися на величезному просторі СРСР. Червона армія не змогла реалізувати свою концепцію глибокої наступальної операції навіть частково, понісши внаслідок слабо скоординованих, неорганізованих і запізнілих дій частин та з'єднань великі втрати. Не вдалося також практично втілити і довоєнні погляди на організацію стратегічної оборони. Події початкового періоду війни показали також, що не були достатньо опрацьовані й інші важливі питання військового мистецтва, такі як дії угруповань, що опинилися у відриві від головних сил або в оточенні, та порядок відведення військ при загрозі оточення. Необхідність перегляду теоретичних положень та статутних вимог стала очевидною.

Роботу зі створення системи узагальнення та використання бойового досвіду у збройних силах СРСР довелося розпочинати практично з нуля у надзвичайно складній обстановці катастрофічних поразок ЧА на першому етапі відбиття агресії гітлерівської Німеччини. З початком німецько-радянської війни обсяг матеріалу, що підлягав узагальненню, аналізу та впровадженню, багаторазово збільшився. Робота з узагальнення досвіду війни та доведення його до військ різко відрізнялася від повсякденної діяльності Військово-історичного відділу у передвоєнні роки. Крім того, відділ не був допущений у необхідному обсязі до організації і проведення відповідної роботи на оперативно-стратегічному та оперативному рівнях у масштабах Червоної армії, адже не мав відповідних повноважень та підготовлених фахівців, здатних робити глибокі наукові та аналітичні висновки. Маршал Радянського Союзу А. М. Василевський згадував: «Друга світова

війна висунула небачено високі вимоги до штабів, особливо до вищих. Незмірно піднялося значення Генерального штабу в... узагальненні та поширенні досвіду війни» (Василевський, А. М. 2014, с. 578).

Із перших днів війни аналіз ходу збройної боротьби здійснювався на усіх рівнях військового управління, але найкращими можливостями для узагальнення бойового досвіду та впровадження отриманих результатів у реорганізацію, підготовку та застосування Червоної армії та Військово-морського флоту (далі — ВМФ) мали вищі органи стратегічного керівництва. Висновки та рішення Верховного Головнокомандувача та начальника Генерального штабу за результатами первинного узагальнення інформації, що надходила від командувачів військ фронтів, членів Ставки верховного головнокомандування (далі — Ставка ВГК, СВГК), представників Генерального штабу в об'єднаннях, з'єднаннях та частинах, вищого керівного складу Народного комісаріату оборони (далі — НКО) та Народного комісаріату ВМФ, командування та органи військового управління ЧА та ВМФ отримували у вигляді наказів і директив.

Першими документами, виданими за результатами узагальнення бойового досвіду, були директиви про вдалі нічні дії військ проти танкових і моторизованих частин противника (Грылев, А. Н. (ред.). 1968, с. 21–22), основні причини невдалих дій радянських військ в обороні та наступі (Грылев, А. Н. (ред.). 1968, с. 95–96, 217–220), зміну організації частин ВПС з урахуванням досвіду війни (Барсуков, А. И. (ред.). 1997а, с. 22) та інші.

У важкій обстановці початкового періоду війни вирішальне значення набула оперативність роботи з узагальнення бойового досвіду як найважливіша умова внесення необхідних змін до організації застосування військ та сил.

У директивному листі Ставки ВГК № 01 від 15 липня 1941 року було підсумовано досвід перших тижнів війни та зроблено висновки про неефективність громіздких механізованих корпусів, армій із великою кількістю дивізій і проміжними корпусними управліннями в них, необхідність мати у стрілецьких дивізіях хоча б роту легких або середніх танків і, при можливості, взвод важких танків, громіздкість авіаційних з'єднань із пропозицією ліквідації авіаційних корпусів та про роль кавалерії у маневровій війні і рейдових діях по тилах противника (Сорокин, А. К. (отв. ред.). 2020, с. 188–190).

Відповідно до постанови Державного Комітету Оборони № 300с від 28 липня 1941 року «Про поліпшення роботи Генерального штабу Червоної армії та центральних управлінь Народного комісаріату оборони» було проведено реорганізацію апарату НКО та ГШ (Сорокин, А. К. (отв. ред.). 2020, с. 244–245). Вирішення завдань «... збору та обробки матеріалів з вивчення досвіду війни та розробку наказів, директив та вказівок щодо його використання...» було покладено на Генеральний штаб ЧА. Основну частину роботи з узагальнення досвіду війни мало виконувати Оперативне управління, куди надходили доповіді та зведення від фронтів та армій і де акумулювалася вся інформація про стан військ та перебіг воєнних дій.

У поширенні бойового досвіду важливу роль відігравали органи воєнного друку, а саме журнали «Військова думка» та «Військово-історичний журнал», що влітку 1941 року об'єднали під назвою першого з них. Об'єднаний друкований орган увійшов до складу Генерального штабу.

Узагальнення досвіду починалося зі збору даних, що здійснювався кількома каналами. Інформація отримувалася із матеріалів звітної документації, що надходила до Генштабу оперативними, розвідувальними та іншими каналами згідно з «Табелем термінових донесень» та іншими регламентуючими документами. Збір інформації здійснювався також через представників Ставки ВГК та Генерального штабу: виїзди керівництва, діяльність військово-історичного відділу, відрядження спеціально створених груп для вивчення досвіду конкретних операцій та боїв тощо. Крім того, до збору даних широко залучалися представники штабів та інспекцій родів військ, військових академій, курсів, яких відповідно до вимог Генштабу відряджали до військ для вивчення досвіду бойових дій, тактики і бойових прийомів військ противника. Матеріали відряджень подавали до Оперативного управління Генерального штабу у вигляді аналітичних довідок.

Велике значення для підвищення ефективності дій військ у початковому періоді війни мали директиви Ставки та Генштабу «Про боротьбу з танковими і моторизованими частинами противника» (Грылев, А. Н. (ред.). 1968, с. 58–60), «Про забезпечення стиків частин, з'єднань та об'єднань» (Соколов, А. М. (ред.). 1996, Т. 16, с. 103–104), «Про пристосування до оборони населених пунктів», «Про тактику боротьби з опорними пунктами противника» (Грылев, А. Н. (ред.).

1968, с. 217–218), «Про недооцінку інженерної служби та неправильне використання інженерних військ та засобів» (Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. 1947, с. 27–28), інші.

Хоча уже наприкінці 1941 року було отримано перші практичні результати узагальнення досвіду війни, проте, стали очевидними й недоліки в організації цієї діяльності, оскільки в оперативно-стратегічній та оперативній ланках управління не було створено органів, на які поклалися б завдання зі збору та узагальнення досвіду. Зберігалася неконкретність у порядку, термінах і змісті представлення даних, необхідних для узагальнення бойового досвіду.

Навесні 1942 року було вжито заходів з удосконалення організації роботи з вивчення та впровадження досвіду війни у діяльність військ. Ця робота мала стати самостійним напрямом діяльності оперативних штабів, для чого на усіх рівнях управління були створені штатні органи із вивчення та впровадження досвіду війни. У Генеральному штабі, відповідно до наказу наркома оборони від 25 квітня 1942 року, на базі відділу оперативної підготовки Оперативного управління був створений відділ з використання досвіду війни. На нього покладалося вивчення та узагальнення досвіду війни, розроблення загальновійськових настанов та інструкцій з ведення бою та операції і директивних вказівок головним та центральним управлінням НКО, а також реалізація висновків із бойового досвіду. У штати оперативних відділів (відділень) штабів фронтів (армій) було введено посади старших помічників і помічників начальників оперативних відділів (відділень) із вивчення досвіду війни. Крім того, було визначено новий склад групи офіцерів – представників Генштабу з розрахунку: по дві особи на корпус, по три — на армію та по три – на фронт (Васильев, Н. М. 2013, с. 6).

Навесні 1942 року Генеральний штаб узагальнив досвід дій військ Червоної армії та роботи командування та штабів у зимовій кампанії 1941–1942 років. Результати цієї дослідницької роботи були викладені у директиві від 31 травня 1942 року, адресованій командувачам військ військових округів, резервних армій, начальникам військових академій та центральних управлінь НКО. Поряд із висновками за підсумками наступальних і оборонних дій вона містила план оперативної підготовки ЧА на період з липня по вересень 1942 року, складений з урахуванням досвіду, набутого військами.

У директиві від 19 серпня 1942 року було узагальнено досвід роботи командування та штабів, оцінено організацію роботи з узагальнення та вивчення досвіду війни у військах і заходи, вжиті для її покращення. В інтересах підвищення оперативності були уточнені терміни подання звітів про проведені операції та бої: до штабу армії — не пізніше трьох днів, до штабу фронту — не пізніше п'яти днів, до Генштабу — не пізніше десяти днів після їх завершення (Усиков, А. В. 2015, с. 702–703).

Для контролю виконання вимог директиви від 19 серпня комісія з представників Генштабу провела перевірку в 50 штабах фронтів і армій, котра показала, що досвід боїв добре вивчається лише у 10% штабів, у 22% — задовільно, а у решті — погано. За результатами перевірки, після вивчення висновків і пропозицій комісії, начальник Генерального штабу видав директиву від 9 листопада 1942 року і «Інструкцію по вивченню і використанню досвіду війни» у штабах фронтів і армій. Директива визначала щомісячно (20-го числа) надавати до відділу з використання досвіду війни Генштабу короткі довідки по узагальненню бойового досвіду. У разі виявлення нових прийомів ведення бойових дій і використання бойових засобів, що заслуговували на особливу увагу, відповідні детальні донесення мали надсилатися негайно (Ефремов, А. Д. (ред.). 1999, с. 386–387).

3 жовтня 1942 року наказом заступника НКО № 0792 окремо було наголошено на необхідності вивчення і врахування досвіду війни інженерними військами «з метою систематизації досвіду бойового застосування інженерної техніки, і в першу чергу нових і модернізованих засобів..., а також для вивчення нових засобів боротьби, що використовуються противником» (Барсуков, А. И. (ред.). 1997а, с. 320–322). Начальникам інженерних військ фронтів і армій, дивізійним і полковим інженерам та всьому начальницькому складу інженерних частин та з'єднань наказувалося звернути особливу увагу на повсякденне вивчення і узагальнення досвіду бойової діяльності інженерних військ.

Подією величезного значення у справі впровадження бойового досвіду у практику військ стало набрання чинності у листопаді 1942 року нового «Бойового статуту піхоти» (Боевой устав пехоты Красной Армии. 1942). Заслуговує на увагу й те, що його початковий варіант було розглянуто за участю досвідчених командирів рот, батальйонів і полків, доопрацьовано з урахуванням висунутих

зауважень і пропозицій, представлено на обговорення членам Ставки ВГК і лише після цього затверджено.

У другій половині 1942 року система збору, накопичення та узагальнення інформації з бойового досвіду досягла такого рівня розвитку, що давала змогу перейти до нових форм реалізації результатів цієї роботи, основним із яких став «Збірник матеріалів вивчення досвіду війни». У ньому публікувалися статті з питань оперативно-тактичного характеру, що призначалися для генералів і старших офіцерів та використовувалися як посібники з оперативної підготовки. Усього за роки війни було випущено 17 номерів. Зокрема, у другому номері було опубліковано «Інструкцію з вивчення та використання досвіду війни в штабах фронтів та армій», а також «Вказівки щодо ведення в частинах та з'єднаннях журналу бойових дій» (Сборник по изучению материалов опыта войны. 1942, с. 178–184), що стали нормативно-правовою базою організації та ведення цієї роботи у Червоній армії.

Однак разом із розвитком цього процесу відкрився і його зворотний бік — значне зростання документообігу. Складання планів та звітів відбувалося за рахунок відриву особового складу відповідних підрозділів від основної роботи зі збору, накопичення та узагальнення інформації з бойового досвіду, що позначалося на її якості та оперативності. Щомісячні плани нерідко були настільки громіздкими, що для їх виконання не було ані сил, ані часу або їх не складали взагалі. Робота велася стихійно, без належного керівництва з боку начальників штабів та оперативних відділів. У штабах деяких фронтів підготовлені матеріали місяцями лежали у сейфах і не розсилалися, взаємного обміну досвідом не було. Якість збірників, що видавалися, була низькою. У багатьох випадках вони були просто викладенням бойового шляху у вигляді простого перерахування фактів.

При цьому і в тактичній ланці військового управління організація узагальнення та використання бойового досвіду залишалася на низькому рівні. Тому відділ з використання досвіду війни Генерального штабу рекомендував штабам з'єднань звернутися до форм доведення бойового досвіду до військ, непередбачених інструкціями, а саме: розбір бойових дій, командирські заняття на оперативно-тактичному фоні проведених операцій, оперативні військові ігри та командно-штабні навчання, заняття на місцевості на теми майбутніх бойових дій та інші. Пропонува-

лося уникнути об'ємних описів операцій та боїв і перейти до випуску інформаційних листків, бюлетенів, збірок, пам'яток, інструкцій та інших, більш простих форм передачі бойового досвіду у війська (Сборник по изучению материалов опыта войны. 1943, с. 159).

Одним із ефективних способів доведення результатів узагальнення бойового досвіду до військ були публікації у журналах «Військова думка», «Військовий вісник», газеті «Червона зірка» та інших періодичних виданнях. Найоперативнішим виданням вважалася газета «Червона зірка», тираж якої складав 300 тис. примірників. З огляду на це з 1943 року відділ з використання досвіду війни Генерального штабу значно розширив свою видавничу діяльність і розпочав випуск нових видань: «Збірника тактичних прикладів з досвіду Вітчизняної війни» та інформаційних бюлетенів.

У жовтні 1943 року заступник наркома оборони Маршал Радянського Союзу А. М. Василевський провів у Москві першу всеармійську нараду з питань впровадження бойового досвіду для оцінювання стану цієї роботи, розкриття недоліків та обміну досвідом організації та ведення її. На нараді були присутні старші помічники начальників оперативних відділів (відділень) штабів фронтів та армій з вивчення досвіду війни, представники відділів бойової підготовки штабів фронтів, представники центральних управлінь НКО та заступники редакторів журналів «Військова думка» та «Військовий вісник». Обговоривши організаційні основи діяльності, учасники наради дійшли висновку, що зміст та обсяг роботи з узагальнення, вивчення та впровадження бойового досвіду до військ набагато перевищували можливості з її опрацювання. Передбачені штабами офіцери з використання досвіду в штабах фронтів та армій були не в змозі якісно впоратися з таким великим навантаженням. Не було єдиної, чітко побудованої централізованої організації збору, узагальнення та впровадження у війська бойового досвіду.

Підбиваючи підсумки наради, заступник начальника оперативного управління Генштабу з політичної частини генерал І. М. Рижков звернув увагу його учасників на головну вимогу до їхньої роботи, висловлену начальником Генштабу, а саме, що «робота буде цінною лише в тому випадку, якщо вона буде оперативною» (Усиков, А. В. 2015, с. 708–709). Підсумки роботи наради знайшли своє конкретне втілення у наказі начальника Генерального штабу від 11 грудня

1943 року «Про роботу з вивчення та використання досвіду війни у військах та штабах Червоної армії» та введеної ним у дію оновленої «Інструкції з використання досвіду війни у військах та штабах Червоної армії» (Барсуков, А. И. (ред.). 1997b, с. 228–231). Так, істотних змін зазнала організаційна сторона цієї діяльності, були внесені зміни в структуру органів з вивчення та впровадження досвіду. Робота була зосереджена також у штабах командувачів родів військ, з'єднань та частин. Було створено таку структуру органів: у польових управліннях фронтів та армій — відділення з використання досвіду війни у складі оперативних відділів; в управліннях і штабах родів військ і служб фронтів і армій — старші помічники або помічники начальників оперативних відділів (відділень) з вивчення та впровадження досвіду війни; у штабах командувачів родів військ ЧА та в центральних управліннях НКО — відділи (відділення) або спеціально призначені офіцери; у штабах корпусів та дивізій наказами командирів мав призначатися один із офіцерів оперативного відділу (відділення) штабу для вивчення та узагальнення бойового досвіду, який поєднував би цю роботу з основними функціональними обов'язками; у полку (окремій частині) всю роботу з вивчення бойового досвіду мав виконувати штаб за вказівками командира; у батальйоні та нижче роботу з вивчення бойового досвіду виконували особисто командири підрозділів.

З урахуванням цих вимог та збільшенням обсягу завдань наказом заступника наркома оборони від 8 березня 1944 року «...з метою найбільш повного використання досвіду ... війни у бойовій підготовці Червоної армії та покращення постановки цієї роботи у військах та центральних управліннях НКО...» у Генштабі на базі відділу з використання досвіду війни та статутного відділу було розгорнуто Управління з використання досвіду війни Генерального штабу Червоної армії (Барсуков, А. И. (ред.). 1997b, с. 262). На нього було покладено такі завдання: збір, вивчення та узагальнення бойового досвіду військ, а також контроль та надання практичної допомоги військам та штабам у цій роботі; використання досвіду війни через розроблення нових та уточнення діючих загальновійськових статутів та настанов, приведення статутів та настанов родів військ у відповідність до загальновійськових статутів та вказівок НКО; опублікування у службових виданнях Генштабу попередніх висновків із досвіду війни; розроблення загальних вказівок із питань оперативного використання родів військ

та тактики загальновійськового бою на основі висновків із досвіду війни; організацію та контроль оперативно-тактичної підготовки польових управлінь армій резерву Ставки ВГК та штабів внутрішніх військових округів, а також контроль оперативної підготовки загальновійськових академій; випуск загальновійськових статутів, настанов і керівництв Червоної армії та службових видань Генштабу.

Відповідно до покладених завдань було сформовано і структуру Управління з використання досвіду війни Генерального штабу. Організаційно воно складалося з чотирьох відділів (з вивчення досвіду війни, статутного, оперативної підготовки та редакційно-видавничого), редакції журналу «Військова думка», бібліотеки секретного фонду, а також загальної та секретної частин.

Істотних змін зазнало і планування роботи. Було вирішено відмовитися від тримісячних планів, що не виправдали себе на практиці та виявилися нежиттєздатними, оскільки було дуже складно детально спланувати роботу на такий тривалий термін. Водночас визнавалося за необхідне складати намітки на перспективу. Основними залишалися календарний план роботи і план роботи з вивчення бойового досвіду конкретної операції (бою). Звітність по роботі також стала короткою, простою, а головне, оперативною. Замість об'ємних описів бойових дій, як це визначала попередня інструкція, опрацьовувалися короткі оперативно-тактичні висновки, викладені у довільній формі.

Також було уточнено питання ведення воєнно-історичної роботи. Категорично заборонялося у штабах фронтів і нижче залучати відділення з використання досвіду війни та призначених для вивчення досвіду війни офіцерів для складання військово-історичних монографій та інших трудомістких описів, таких як «Бойовий шлях з'єднання». Воєнно-історична робота штабів від фронту до полку обмежувалася своєчасним і точним веденням журналу бойових дій, а у штабах дивізій (бригад) і полків (окремих частин) — ще й веденням формуляру. Таким чином, чітке розмежування завдань воєнно-історичної роботи та роботи з вивчення та використання досвіду війни також сприяло підвищенню оперативності та результативності вивчення і впровадження досвіду.

Розбір проведених операцій та боїв вважався однією з найефективніших і найшвидших форм доведення досвіду війни до військ, тому з метою впровадження його в практику Генштаб у додатку до своєї інструкції дав зразковий план — ме-

тодику проведення розбору. Методика організації та проведення аналізу операції та бою обговорювалася на нарадах, доводилася через офіційні видання Генштабу, журнал «Військова думка» (Воронин, В. 1944, с. 41–52). Для поширення досвіду війни широко використовувалися й сторінки «Військового вісника» — журналу управління інспектування та бойової підготовки запасних та навчальних стрілецьких частин ЧА. Журнал обсягом у три друкованих листи виходив двічі на місяць і висвітлював найсвіжіший матеріал бойового досвіду з тактики дій військ.

Проблеми у роботі з вивчення досвіду війни, особливо у оперативній і тактичній ланках, були зумовлені недостатнім рівнем підготовки та великою плінністю кадрів. Тому Ставка ВГК, Генеральний штаб та командування фронтів насамперед приділяли увагу вирішенню цих питань. Поряд із укомплектуванням органів узагальнення досвіду війни кадрами із академічною освітою (станом на березень 1945 р. у штабах фронтів вони становили вже близько 45%) здійснювалася їхня цілеспрямована підготовка з урахуванням специфіки роботи, у тому числі і в інтересах її оперативності. Однак і після цього розраховувати на те, що в матеріалах, що подаються, будуть міститися суворо обґрунтовані теоретичні узагальнення, цінні висновки і рекомендації не доводилося. Навіть на завершальному етапі війни через невисоку якість представлених до Генштабу зведень з узагальнення досвіду, у середньому лише 15–20% їх матеріалів можна бути використати у службових виданнях Генерального штабу відразу, без додаткового переопрацювання (Матеріали второго совещания... 1945, с. 25).

Усього Управління з використання досвіду війни Генерального штабу за роки війни переробило чи розробило більше 30 статутів, настанов та інструкцій з питань організації та ведення загальновійськового бою. Через статутний відділ управління пройшло погодження близько 40 статутів, настанов, посібників і інструкцій з бойового застосування родів військ та величезна кількість інших документів (Матеріали второго совещания... 1945, с. 62).

Висновки. Отже, швидке усвідомлення військово-політичним керівництвом СРСР у 1941 році важливості узагальнення, вивчення та впровадження бойового досвіду було реалізоване у створенні вертикально інтегрованої системи, де виконання цих завдань починалося від рівня батальйон-полк і до рівня Генерального штабу, в якому навесні 1944 року було створе-

но Управління з використання досвіду війни. Зі створенням цього управління у Червоній армії було завершено формування дієздатної структури органів з узагальнення та використання бойового досвіду, що до кінця війни не зазнавала значних організаційних змін.

На думку авторів статті, вивчення досвіду минулого має сприяти створенню ефективної системи узагальнення та вивчення досвіду бойових дій у Збройних Силах України. У цій вертикально

інтегрованій системі робота зі збору інформації про застосування нових видів озброєння та військової техніки, нові тактичні прийоми своїх військ та військ противника має починатися з рівня рота-батальйон. Зазначена інформація має поступати для узагальнення до відповідних органів військового управління, управлінь Генерального штабу ЗС України, що й будуть вивчати і впроваджувати отриманий бойовий досвід у систему бойової підготовки Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Kurenmaa, P. & Lentilä, R. (2005). *Sodan tappiot. Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.
- Lentilä, R. & Juutilainen, A. (1999). *Talvisodan uhrin. Talvisodan pikkujättiläinen*. Porvoo: WSOY.
- Барсуков, А. И. (ред.) (1997а). *Русский архив: Великая Отечественная. Т. 13 (2–2). Приказы народного комиссара обороны СССР (22 июня 1941 г.–1942 г.)*. М.: ТЕРРА, 448 с.
- Барсуков, А. И. (ред.) (1997б). *Русский архив: Великая Отечественная. Т. 13 (2–3). Приказы народного комиссара обороны СССР (1943–1945 гг.)*. М.: ТЕРРА, 456 с.
- Боевой устав пехоты Красной Армии*. (1942). В 2-х ч. М.: Воениздат, Ч. 1–2.
- Василевский, А. М. (2014). *Дело всей жизни*. М.: Вече, 624 с.
- Васильев, Н. М. (2013). Когда гремела гроза. *Красная звезда*. № 13 (26232), с. 6.
- Воронин, В. (1944). Организация и методы проведения разбора боевых действий. *Военная мысль*. № 8–9, 92 с.
- Грицюк В. М., Євсєєв І. Г. (2020). Трансформація органів РСЧА з вивчення та використання бойового досвіду у роки Другої світової війни. *Воєнно-історичний вісник*. № 1 (35), с. 85–100.
- Грылев, А. Н. (ред.) (1968). *Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны*. Вып. 1. М.: Воениздат.
- Ефремов, А. Д. (ред.) (1999). *Русский архив: Великая Отечественная. Т. 23 (12–2). Генеральный штаб в годы Великой Отечественной войны, 1942 г.: Документы и материалы*. М.: ТЕРРА, 464 с.
- Кривошеев, Г. Ф. (2001). *Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование*. М.: ОЛМА-Пресс, 607 с.
- Материалы второго совещания по вопросам изучения опыта войны при Генеральном штабе*. (1945). М.: Воениздат.
- Осьмачко, С. Г. (1999). *Красная Армия в локальных войнах и военных конфликтах (1929–1941 гг.): боевой опыт и военная политика*. Ярославль: ЯЗРИ ПВО, 221 с.
- Панасовский, В. Е. (1989). *Уроки Хасана и Халкин-Гола*. М.: Знание, 60 с.
- Сборник боевых документов Великой Отечественной войны*. (1947). М.: Воениздат. Т. 5, 52 с.
- Сборник по изучению материалов опыта войны*. (1942). М.: Воениздат. № 2, 217 с.
- Сборник по изучению материалов опыта войны*. (1943). М.: Воениздат. № 7, 190 с.
- Семон Б. Й., Скрябін О. Л. (2014). Діяльність органів військового управління Червоної армії з вивчення бойового досвіду у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945). *Воєнно-історичний вісник*. № 3 (13), с. 44–50.
- Сойма, В. (2005). *Запрещенный Сталин*. М.: ОЛМА-Пресс, 472 с.
- Соколов, А. М. (ред.) (1996). *Русский архив: Великая Отечественная. Т. 16 (5–1). Ставка ВГК, 1941 г.: Документы и материалы*. М.: ТЕРРА, 448 с.
- Сорокин, А. К. (отв. ред.) (2020). *В штабах Победы. 1941–1945: Документы в 5 книгах. Кн. 1. 1941. «Вставай страна огромная»*. М.: Научно-политическая книга, 576 с.
- Тархова, Н. С. (2004). *«Зимняя война»: работа над ошибками (апрель-май 1940 г.)*. Материалы комиссий Главного военного совета Красной Армии по обобщению опыта финской кампании. М.; СПб.: Летний сад, 560 с.
- Усиков, А. В. (2015). *Великая Отечественная война 1941–1945 годов. Т. II. Политика и стратегия Победы: стратегическое руководство страной и Вооруженными силами СССР в годы войны*. М.: Кучково поле, 864 с.

REFERENCES

- Barsukov, A. I. (ed.). (1997a). *Russkii arkhiv: Velikaya Otechestvennaya. T. 13 (2–2). Prikazi narodnogo komissara oborony SSSR (22 iyunya 1941 g.–1942 g.)* [Russian archive: The Great Patriotic War. T. 13 (2–2). Orders of the People’s Commissar of Defense of the USSR (June 22, 1941–1942)]. M.: TERRA, 448 s. [in Russian].
- Barsukov, A. I. (ed.). (1997b). *Russkii arkhiv: Velikaya Otechestvennaya. T. 13 (2–3). Prikazi narodnogo komissara oborony SSSR (1943–1945 gg.)* [Russian archive: The Great Patriotic War. T. 13 (2–3). Orders of the People’s Commissar of Defense of the USSR (1943–1945)]. M.: TERRA, 456 s. [in Russian].
- Boevoi ustav pekhoti Krasnoi Armii.* (1942). [Combat Manual of the Red Army Infantry]. V 2-kh ch. M.: Voenizdat, Ch. 1–2. [in Russian].
- Efremov, A. D. (ed.). (1999). *Russkii arkhiv: Velikaya Otechestvennaya. T. 23 (12–2). Generalnii shtab v godi Velikoi Otechestvennoi voini, 1942 g.: Dokumenty i materialy* [Russian archive: The Great Patriotic War. T. 23 (12–2). General Staff during the Great Patriotic War, 1942: Documents and materials]. M.: TERRA, 464 s. [in Russian].
- Grilev, A. N. (ed.). (1968). *Sbornik dokumentov Verkhovnogo Glavnokomandovaniya za period Velikoi Otechestvennoi voini* [Collection of documents of the Supreme High Command during the Great Patriotic War]. Vip. 1. M.: Voenizdat. [in Russian].
- Hrytsiuk, V. M., Yevsieiev, I. H. (2020). Transformatsiia orhaniv RSChA z vyvchennia ta vykorystannia boiovoho dosvidu u roky Druhoi svitovoi viiny [Transformation of the organs of the Russian Army for the study and use of combat experience during the Second World War]. *Voienno-istorychnyi visnyk.* № 1 (35), s. 85–100. [in Ukrainian].
- Krivosheev, G. F. (2001). *Rossiya i SSSR v voynakh XX veka. Poteri vooruzhennikh sil. Statisticheskoe issledovanie* [Russia and the USSR in the wars of the XX century. Losses of the armed forces. Statistical research]. M.: OLMA-Press, 607 s. [in Russian].
- Kurenmaa, P. & Lentilä, R. (2005). *Sodan tappiot. Jatkosodan pikkujättiläinen.* [Casualties of the War. The little giant of the Continuation War]. Helsinki: WSOY. [in Finnish].
- Lentilä, R. & Juutilainen, A. (1999). *Talvisodan uhrit. Talvisodan pikkujättiläinen.* [Victims of the Winter War. The little giant of the Winter War.]. Porvoo: WSOY. [in Finnish].
- Materialy vtorogo soveshchaniya po voprosam izucheniya opita voini pri Generalnom shtabe.* (1945). [Materials of the second meeting on the study of war experience at the General Staff]. M.: Voenizdat. [in Russian].
- Osmachko, S. G. (1999). *Krasnaya Armiya v lokalnykh voynakh i voennykh konfliktakh (1929–1941 gg.): boevoi opit i voennaya politika* [The Red Army in local wars and military conflicts (1929–1941): combat experience and military policy]. Yaroslavl: YaZRI PVO, 221 s. [in Russian].
- Panasovskii, V. Ye. (1989). *Uroki Khasana i Khalkin-Gola* [Lessons from Hasan and Halkin-Gol]. M.: Znanie, 60 s. [in Russian].
- Sbornik boevykh dokumentov Velikoi Otechestvennoi voini.* (1947). [Collection of combat documents of the Great Patriotic War]. M.: Voenizdat. T. 5, 52 s. [in Russian].
- Sbornik po izucheniyu materialov opita voini.* (1942). [Collection of materials on the study of war experience]. M.: Voenizdat. № 2, 217 s. [in Russian].
- Sbornik po izucheniyu materialov opita voini.* (1943). [Collection of materials on the study of war experience]. M.: Voenizdat. № 7, 190 s. [in Russian].
- Semon B. Y., Skriabin O. L. (2014). Diialnist orhaniv viiskovoho upravlinnia Chervonoii armii z vyvchennia boiovoho dosvidu u roky Velykoi Vitchyznianoii viiny (1941–1945) [Activities of the military administration of the Red Army on the study of combat experience during the Great Patriotic War (1941–1945)]. *Voienno-istorychnyi visnyk.* № 3 (13), s. 44–50. [in Ukrainian].
- Soima, V. (2005). *Zapreshchennii Stalin* [Banned Stalin]. M.: OLMA-Press, 472 s. [in Russian].
- Sokolov, A. M. (ed.). (1996). *Russkii arkhiv: Velikaya Otechestvennaya. T. 16 (5–1). Stavka V GK, 1941 g.: Dokumenty i materialy* [Russian archive: The Great Patriotic War. T. 16 (5–1). Supreme Command Headquarters, 1941: Documents and materials]. M.: TERRA, 448 s. [in Russian].
- Sorokin, A. K. (ed.). (2020). *V shtabakh Pobedi. 1941–1945: Dokumenty v 5 knigakh. Kn. 1. 1941. “Vstavai strana ogromnaya”* [At the Victory headquarters. 1941–1945: Documents in 5 books. Book 1. 1941. “Get up, huge country.”]. M.: Nauchno-politicheskaya kniga, 576 s. [in Russian].

Tarkhova, N. S. (2004). *“Zimnyaya voina”*: rabota nad oshibkami (aprel-mai 1940 g.). *Materiali komissii Glavnogo voennogo soveta Krasnoi Armii po obobshcheniyu opita finskoi kampanii* [“Winter War”: working on mistakes (April-May 1940). Materials of the commissions of the Main Military Council of the Red Army to summarize the experience of the Finnish campaign]. M.; SPb.: Letnii sad, 560 s. [in Russian].

Usikov, A. V. (2015). *Velikaya Otechestvennaya voyna 1941–1945 godov. T. 11. Politika i strategiya Pobedy: strategicheskoe rukovodstvo stranoy i Vooruzhennyimi silami SSSR v godyi voynyi* [Great Patriotic War of 1941–1945. T. 11. Politics and strategy of Victory: strategic leadership of the country and the Armed Forces of the USSR during the war]. M.: Kuchkovo pole, 864 s. [in Russian].

Vasilevskii, A. M. (2014). *Delo vsei zhizni* [Life’s work]. M.: Veche, 624 s. [in Russian].

Vasilev, N. M. (2013). *Kogda gremela groza* [When the thunderstorm rumbled]. *Krasnaya zvezda*. № 13 (26232), s. 6. [in Russian].

Voronin, V. (1944). *Organizatsiya i metodi provedeniya razbora boevikh deistvii* [Organization and methods of conducting analysis of combat operations]. *Voennaya misl.* № 8–9, 92 s. [in Russian].

Ihor CHERNYKH

*PhD of Military Sciences, Associate Professor
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5144-6921>

Viktor KORSHOK

*The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1831-3307>

Andrii KAINARAN

*The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5816-6386>

**FEATURES OF THE FORMATION AND FUNCTIONING OF THE SYSTEM
OF GENERALIZATION AND IMPLEMENTATION OF COMBAT EXPERIENCE
IN THE ARMED FORCES OF THE USSR (1939–1945)**

In the ongoing full-scale war, which Russian Federation launched in February 2022 against Ukraine, there was a wide use of new weapons and military equipment, new means of destruction, for the first time in the history of wars, the massive use of unmanned aircraft systems (unmanned aerial vehicles) and various drones - aerial, ground, overwater, underwater, including strike drones and kamikaze drones. There was an urgent need to generalize study and implement the experience of their use by their troops, as well as to protect their troops from similar means of defeating the enemy. Summarizing and studying the experience of the past war, the military and political leadership of the country, to one degree or another, uses this experience in the next war. In today’s full-scale war, which Ukraine is waging against an enemy that greatly outnumbers it, such an approach to generalizing and applying combat experience to the troops is unacceptable. The Armed Forces of Ukraine must learn operationally, in advance, implementing the gained combat experience as soon as possible, applying new tactical methods of fighting, adopting the latest means of defeating the enemy, means of protecting its troops. Of course, the communication channels available in our time contribute to the rapid exchange of information and experience between soldiers, instructors, and units, but it is equally important to create a certain structured system of collecting, summarizing, studying combat experience in the Armed Forces of Ukraine, and its implementation in the activities of the troops (forces). To create such a system, it is necessary to take into account the similar experience of the past, which is highlighted in this article on the example of building a system of generalizing combat experience and bringing it to the troops of the Red Army in World War II.

Keywords: *generalization, study, combat experience, Red Army, World War II.*